

ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΦΥΣΗ
ΕΙΝΑΙ ΣΥΜΒΑΤΗ ΜΕ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ;
ΕΥΤΥΧΗΣ ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ

Με την κατάρρευση του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου» τέθηκε για άλλη μια φορά το ερώτημα: Η ανθρώπινη φύση είναι συμβατή με το σοσιαλισμό; Αυτή τη φορά μάλιστα τέθηκε με γεγονός την κατάρρευση. Το ερώτημα δεν είναι ακαδημαϊκό, ούτε τίθεται μόνον από τους ιδεολόγους του καπιταλισμού. Η Αριστερά, για να έχει μέλλον, πρέπει να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς της με την ιστορία της. Ειδικά πρέπει να εξηγήσει το γεγονός της κατάρρευσης.

Στην Αριστερά κυριαρχούσε (και σε μερικά κ.κ. κυριαρχεί) μια απλοϊκά αισιόδοξη αντίληψη για την ιστορία, σαν μια περίπου γραμμική πορεία η οποία, μέσα από όλο και πιο ανώτερες μορφές θα κατέληγε νομοτελειακά, στην κομμουνιστική κοινωνία. Αλλά ο Μαρξ είχε ήδη ορίσει την ιστορία, ως ιστορία της πάλης των τάξεων. Η τραγική αυτή διαπίστωση οδηγεί στο ερώτημα: Μήπως το γεγονός αυτό είναι συνέπεια κάποιας αναλλοίωτης, εγωιστικής ανθρώπινης φύσης; Κατά συνέπεια, μήπως ο σοσιαλισμός δεν είναι άλλο από μια ευγενική αλλά ανέφικτη ουτοπία; Ο σύγχρονος βιολογικός ανταγωνισμός οδηγεί, υποθέτοντας μια αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση, σε μια θετική απάντηση. Αλλά η απάντηση αυτή είναι η μόνη δυνατή; Θα σκιαγραφήσω, όσο επιτρέπει ο χώρος, μια αντίθετη απάντηση στο κεφαλαιώδες αυτό ερώτημα.

«Οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους». Ποια είναι όμως τα κύρια χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους; Επιγραμματικά:

- Ο άνθρωπος είναι φυσικό - βιολογικό ον. Είναι προϊόν της μακράς πορείας της φυτογένεσης η οποία, αρχίζοντας από τους μονοκύτταρους οργανισμούς, κατέληξε στα ανώτερα θηλαστικά, στα ανθρωποειδή και στον άνθρωπο. Η θέση αυτή διαψεύδει, στο επίπεδο της επιστήμης, τις μεταφυσικές αντιλήψεις για την προέλευση και την ουσία του ανθρώπου.

Ακόμα και η Καθολική Εκκλησία αναγκάστηκε να δεχτεί την επιστημονική θέση, αφήνοντας όμως ένα «παράθυρο» που αφορά την ύπαρξη αθάνατης, άυλης ψυχής. (Η βιολογία, η νευρολογία και η ψυχολογία διαψεύδουν και αυτό το κατάλοιπο της μεταφυσικής, θεμελιώνοντας την υλιστική θέση της ψυχοσωματικής ενότητας του ανθρώπου).

- Ο άνθρωπος είναι βιολογικό και ταυτόχρονα, γενετικά κοινωνικό ον. Μέσω της κοινωνικής ζωής και της εργασίας ειδικότερα, αναπτύχθηκε η ανθρώπινη νόηση, η οποία δεν έχει εξωκοσμική προέλευση. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο φλοιός, η κυρίως έδρα της νόησης, είναι κατά μεγάλο μέρος προϊόν της κοινωνικής ζωής. Μέσω της εργασίας και της κοινωνικής ζωής συνολικά, το ανθρώπινο είδος ξεπέρασε τα στάδια των «απλών, αισθησιοκινητικών ενεργημάτων, την παραστατική σκέψη, τη δημιουργία ψευδοενοιών και έφτασε στο

στάδιο της εννοιακής σκέψης η οποία υπερβαίνει και συχνά διαφεύδει την εποπτεία.

- Ο άνθρωπος, «ζών κοινωνικόν», κατασκευαστής εργαλείων, είναι ταυτόχρονα ζών πολιτικόν. Μέσω της θεωρίας οι άνθρωποι επιχειρούν να κατανοήσουν και μέσω της πολιτικής να υπερβούν τις αντιθέσεις που ανακύπτουν στην πορεία της ιστορίας. Αλλά η κατανόηση της πραγματικότητας δεν είναι πάντοτε «δεδομένη». Ο άνθρωπος, ο *homo sapiens* είναι ταυτόχρονα «ζών ιδεολογικόν». Πώς επιχείρησαν να κατανοήσουν την πραγματικότητα οι άνθρωποι και να λύσουν πρακτικά τα υπαρκτά προβλήματα;

- Ο άνθρωπος «ζών κοινωνικόν». Ο άνθρωπος δεν είναι απλά αγελαίον ζών. Στην πορεία της εξέλιξης δημιούργησε όλο και πιο σύνθετες μορφές κοινωνικής συμβίωσης. (Θυμηθείτε το σχετικό χωρίο από την Αντιγόνη του Σοφοκλή). Στα πρώτα στάδια της προϊστορίας, οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις ήταν σχέσεις συνεργασίας και αλληλεγγύης, προϊόν των σκληρών συνθηκών της ζωής. Σ' αυτή την περίοδο, σημειώνει ο Μαρξ, αναπτύσσονται καθαυτό ανθρώπινες ιδιότητες: Αξιοπρέπεια, περηφάνεια, αίσθημα αλληλεγγύης, αλλά και η σκληρότητα, η πονηρία, κ.λπ. Ο Αριστοτέλης θα χαρακτήριζε τον άνθρωπο ως το καλύτερο των ζώων, και ταυτόχρονα ως το χειρότερο όταν ξεφύγει από τη δικαιοσύνη και το νόμο. Με βάση τα δεδομένα της ιστορίας, αλλά και των σημερινών επιστημών, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο άνθρωπος συνιστά πεδίο αντιφατικών δυνατοτήτων, οι οποίες πραγματώνονται σε συγκεκριμένες συνθήκες.

- Πώς εξηγείται λοιπόν η κυρίαρχη βαρβαρότητα της ανθρώπινης ιστορίας; Σύμφωνα με τον σύγχρονο βιολογικό αναγωγισμό, ο οποίος έγινε της μόδας και απέκτησε νέα, επιστημονικοφανή επιχειρήματα με την εξερεύνηση του ανθρώπινου γονιδιώματος, η ανθρώπινη φύση καθορίζεται από τον χαρακτήρα των γονιδίων μας. Ο χαρακτήρας του ανθρώπου, οι κλίσεις του, οι πολιτικές του πεποιθήσεις, κ.λπ. καθορίζονται από αντίστοιχα γονίδια. Η βάρβαρη ανθρώπινη ιστορία συνολικά είναι προϊόν κάποιας «βλάβης», κάποιου παρανοϊκού στοιχείου το οποίο εδρεύει στον εγκέφαλό μας. Κάποτε η ιστορία εθεωρείτο προϊόν της ανθρώπινης βούλησης. Κατά τους αναγωγιστές, καθορίζεται από τα ανθρώπινα γονίδια.

Εντούτοις: Η βιολογία, η νευρολογία, η ψυχολογία, αντιφάσκουν με την μηχανιστική, απλοϊκή θέση του βιολογικού αναγωγισμού. Κατ' αρχήν, η ιστορία δεν είναι μόνον μια ιστορία βαρβαρότητας. Είναι ταυτόχρονα μια ιστορία ανάπτυξης της νόησης, ιστορία πολιτισμού, ανθρώπινης αλληλεγγύης, αγάπης, αίσθησης κοινωνικότητας που φθάνει μέχρι την αυτοθυσία. Η αντιφατικότητα της ανθρώπινης ιστορίας διαφεύδει *de facto* τη μοιρολατρεία του αναγωγισμού.

- Ο άνθρωπος πεδίο αντιφατικών δυνατοτήτων. Στα πρώτα στάδια της κοινωνικής συμβίωσης, οι σχέσεις αλληλεγγύης και συνεργασίας ήταν κυρίαρχες. Το άτομο εντούτοις είναι μία σχετικά αυτόνομη οντότητα στο πλαίσιο της κοινότητας, με τον υπαρκτό και

λανθάνοντα ατομισμό του. Οι σχέσεις αλληλεγγύης στις κοινωνίες του γένους και τις φυλετικές κοινωνίες, ήταν προϊόν ανάγκης. Αλλά με την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της ανθρώπινης εργασίας, έγινε ως γνωστό δυνατή η εκμετάλλευση ανθρώπων από άνθρωπο: Ο εργαζόμενος μπορούσε τώρα να παράγει περισσότερα προϊόντα από τα αναγκαία για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Μέσα από μια μακρά διαδικασία διαλύθηκε η φυλετική κοινωνία και αναπτύχθηκε η δουλεία, με όλες τις μορφές βαρβαρότητας που την χαρακτήριζαν.

- Γιατί όμως με την ανάπτυξη της παραγωγικότητας να μην εμπλουτισθούν οι σχέσεις ισότητας και αλληλεγγύης της φυλετικής κοινωνίας; Αλλά ήδη σ' αυτές τις κοινωνίες είχε αναπτυχθεί ένα σχετικά προνομιούχο στρώμα (ιερατείο, αρχηγοί, φύλαρχοι κ.λπ.) το οποίο εκμεταλεύτηκε τις νέες δυνατότητες. Στις νέες συνθήκες πραγματοποιήθηκαν οι πιο αρνητικές δυνατότητες του ανθρώπου: Ατομικισμός, μανία για πλουτισμό, σκληρότητα, ματαιοδοξία κ.λπ. Στα ερείπια της φυλετικής κοινωνίας, όπως γράφει ο Ένγκελς, αναπτύχθηκε η δουλκοκτητική κοινωνία με όλη τη φρίκη που τη χαρακτήριζε. Για τον απλοϊκό «μαρξισμό», το πέρασμα από τη φυλετική κοινωνία στη δουλκοκτητική αποτελεί πρόοδο. Στην πραγματικότητα, απετέλεσε πρόοδο ως προς την ανάπτυξη των «παραγωγικών δυνάμεων», της φιλοσοφίας, της επιστήμης, των τεχνών και βαρβαρική οπισθοδρόμηση ως προς το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.

- Δουλεία, βασανιστήρια, εκτελέσεις. Η βαρβαρότητα της ανθρώπινης ιστορίας δεν επιβεβαιώνει την άποψη των βιοκοινωνιολόγων για την ύπαρξη μιας αναλλοίωτης ανθρώπινης φύσης, με βιολογικό υπόβαθρο; Η σύγχρονη επιστήμη διαψεύδει αυτό τον ισχυρισμό. Στη Διακήρυξη π.χ. του μεγάλου διεθνούς Συνεδρίου της Σεβίλλης (1986), όπου μετείχαν νευρολόγοι, ψυχίατροι, φιλόσοφοι, ιερωμένοι κ.λπ. τονίζεται ότι: Ο βιολογικός αναγωγισμός είναι χωρίς επιστημονικό θεμέλιο. Ότι ο εγκέφαλος, προϊόν της κοινωνικής ζωής, λειτουργεί ολιστικά ως παραγωγός γνώσης και όρος της επιβίωσης. Δεν υπάρχουν δομές που καθορίζουν κάποια βίαιη συμπεριφορά. Μπορούμε να δρούμε βίαια. Όμως, το πώς αντιδρούμε καθορίζεται από το σύνολο της προσωπικότητάς μας, δοθέντος ότι ο εγκέφαλος φιλτράρει ερεθίσματα και μπορεί να αναστείλει τη βίαιη συμπεριφορά. Οι πόλεμοι και οι βάρβαρες πρακτικές δεν έχουν γενετικά αίτια. Οι αιτίες τους είναι πολιτικές, οικονομικές, συνολικά κοινωνικές.

- Συνολικά: Δεν υπάρχει ανθρωπολογικό εμπόδιο στην πορεία για μια αταξική κοινωνία. Για μια κοινωνία συνεργασίας και αλληλεγγύης. Οι σημερινές, θεσμικά κατοχυρωμένες ανταγωνιστικές σχέσεις δεν είναι προϊόν κάποιας αναλλοίωτης ανθρώπινης φύσης. Είναι προϊόν της όξυνσης των ενδογενών ανταγωνιστικών σχέσεων του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

- Τα προηγούμενα απαιτούν έναν πιο συγκεκριμένο ορισμό της έννοιας της ανθρώπινης φύσης. Η ανθρώπινη φύση έχει μια βασική συνιστώσα,

τη βιολογική. Ένα σύνολο σταθερών (χρωματοσώματα, εγκέφαλος, φυσιολογικές λειτουργίες κ.λπ.) χαρακτηρίζουν το είδος άνθρωπος. Όμως: οι σταθερές αυτές είναι προϊόντα της μακράς φυλογενετικής διαδικασίας. Επιπλέον: ακόμα και κατά την περίοδο της κοινωνικής ζωής, οι σταθερές αυτές τροποποιήθηκαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η ανάπτυξη φλοιού στην πορεία της ιστορίας, ως αποτέλεσμα της διαλεκτικής σχέσης «χειριού και εγκεφάλου», όπως ήδη είχε επισημάνει ο Ένγκελς στη Διαλεκτική της φύσης. Ο ψυχισμός, η νόηση, οι ικανότητες για καλλιτεχνική δημιουργία κ.λπ., συσιαστικά στοιχεία της ανθρώπινης φύσης, είναι προϊόντα της ιστορικής εξέλιξης και κινητήριες δυνάμεις του ιστορικού γίγνεσθαι.

- Στη μαρξιστική παράδοση συνήθως ταυτίζονται οι έννοιες της ανθρώπινης φύσης και της ανθρώπινης ουσίας. Αλλά οι δύο έννοιες είναι αλληλένδετες και ταυτόχρονα διαφορετικές. Κατά τον νεαρό Μαρξ, η ανθρώπινη ουσία είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Αλλά θα μπορούσαμε να ορίσουμε την ανθρώπινη ουσία ως το σύνολο των πνευματικών, καλλιτεχνικών, ηθικών, γενικά πολιτισμικών καταστάσεων και δυνατοτήτων του κοινωνικού ανθρώπινου όντος. Στην περίπτωση αυτή θα υποστηρίζαμε ότι η ανθρώπινη ουσία δεν είναι, αλλά καθορίζεται από το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων οι οποίες αντίστροφα, καθορίζονται από την ιστορικά διαμορφωμένη ανθρώπινη ουσία.

- Συμπερασματικά. Δεν υπάρχει αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση και αναλλοίωτη ουσία. Και οι δυο έννοιες είναι ιστορικές. Κατά συνέπεια, ο βιολογικός αναγωγισμός δεν έχει επιστημονικό θεμέλιο. Η ανθρώπινη ιστορία είναι το πεδίο πραγμάτωσης των αντιφατικών δυνατοτήτων των μορφών κοινωνικής συμβίωσης. Η σημερινή μορφή αποξένωσης, αλλοτρίωσης, ψυχρού ατομισμού, οι σημερινές μορφές εκμετάλλευσης και οι σημερινοί πόλεμοι, είναι προϊόντα των ενδογενών ανταγωνιστικών σχέσεων του ανεπτυγμένου καπιταλισμού. Συνεπώς το μέγα ερώτημα και διακύβευμα της εποχής μας δεν αφορά την δήθεν αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση, αλλά την πρακτική δυνατότητα της ανθρωπότητας να ελέγχει τις τεράστιες δυνάμεις της σύγχρονης επιστήμης και των τεχνολογικών εφαρμογών της. Προϋπόθεση, η υπέρβαση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής.

Σημείωση

Μια σχετικά διεξοδική ανάλυση είχα την ευκαιρία να κάνω στα εξής σχετικά δημοσιεύματα: Ουτοπία, αρ.1, 1992. Ουτοπία αρ.42, 2000. Στο περιοδικό Critique, αρ.36-37. Στο συλλογικό τόμο The human predicament, Promitheus Books, NY, 1996. Στο βιβλίο μου, Δρόμοι της διαλεκτικής, Άγρα 2003.